

УДК 001.891:636.4.082(47+57)«1950/1980»

ОЛІЙНИК Тарас,аспірант Національної наукової сільськогосподарської
бібліотеки НААН (м. Київ, Україна)oleyniktaras093@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1194-705X>

НАУКОВА ШКОЛА Ф. К. ПОЧЕРНЯЄВА: ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД ТА РОЗВИТОК ІДЕЙ У ПРАЦЯХ УЧНІВ (1950–1980-ті рр.)

Статтю присвячено комплексному дослідженню наукової школи видатного радянського вченого-селекціонера Федіра Кузьмича Почерняєва (1929-1987), яка відіграла важливу роль у розвитку племінного свинарства СРСР. Актуальність дослідження зумовлена відсутністю системного аналізу феномену школи Почерняєва як механізму передачі та розвитку наукових ідей, що має значення для розуміння процесів збереження наукових традицій в умовах системних трансформацій.

Мета дослідження – реконструювати персональний склад наукової школи Ф. К. Почерняєва, встановити індивідуальний внесок учнів у розвиток теорії і практики селекції свиней, визначити траєкторії трансформації ідей учителя у працях різних поколінь дослідників.

Методологія дослідження базується на комплексному застосуванні просопографічного методу (як основного), історико-генетичного, історико-порівняльного та методу наукової генеалогії. Джерельну базу становлять наукові праці Ф. К. Почерняєва (монографії, підручники, методичні рекомендації), автореферати кандидатських дисертацій учнів, біобібліографічні матеріали, державні племінні книги свиней.

Встановлено персональний склад школи: під науковим керівництвом Ф. К. Почерняєва у 1971–1987 рр. захистили кандидатські дисертації щонайменше 11 дослідників. Систематизовано тематику досліджень, виділено чотири основні напрями: скоростиглість та ріст (27,3%), селекція та генетика (27,3%), фізіологія та адаптація (27,3%), технологія та відтворення (18,1%). Виявлено формування двох регіональних осередків школи – полтавсько-харківського (центрального) та персіановського (периферійного), кожен з яких розвивав специфічні дослідницькі програми.

Найоригінальнішим досягненням школи стало формування напряму психофізіологічної селекції, що інтегрував фізіологію вищої нервової діяльності з селекційною практикою. Показано, що учні суттєво розширили та поглибили три ключові концепції Ф. К. Почерняєва: теорію скоростиглості; концепцію спеціалізованих ліній; методи оцінки племінної цінності. Проаналізовано механізми передачі знань (система аспірантури, наукове керівництво, співавторство) та практичний вплив школи на розвиток галузі. Розглянуто трансформацію школи у пострадянський період, коли системна криза галузі поставила під загрозу існування школи як функціонуючої дослідницької спільноти. Встановлено, що школа Почерняєва успішно поєднувала наступність класичних традицій радянської зоотехнії з методологічними інноваціями, фундаментальні дослідження з прикладними розробками.

Ключові слова: Ф. К. Почерняєв, наукова школа, селекція свиней, племінна справа, СРСР, історія зоотехнії, скоростиглість, спеціалізовані лінії.

POCHERNYAEV'S SCIENTIFIC SCHOOL: PERSONAL COMPOSITION AND DEVELOPMENT OF IDEAS IN STUDENTS' WORKS (1950s–1980s)

The article is devoted to a comprehensive study of the scientific school of the outstanding Soviet animal scientist Fedor Kuzmich Pochernyaev (1929–1987), which played an important role in the development of pig breeding in the USSR. The relevance of the study is determined by the lack of systematic analysis of the phenomenon of Pochernyaev's school as a mechanism for transferring and developing scientific ideas, which is important for understanding the processes of preserving scientific traditions under conditions of systemic transformations.

The aim of the study is to reconstruct the personal composition of F. K. Pochernyaev's scientific school, to establish the individual contribution of students to the development of pig breeding theory and practice, to determine the trajectories of transformation of the teacher's ideas in the works of different generations of researchers.

The research methodology is based on the integrated application of the prosopographic method (as the main one), historical-genetic, historical-comparative, and scientific genealogy methods. The source base consists of F. K. Pochernyaev's scientific works (monographs, textbooks, methodological recommendations), abstracts of students' candidate dissertations, biobibliographic materials, and state breeding books of pigs.

For the first time, the personal composition of the school was established: under Pochernyaev's scientific supervision in 1971–1987, at least 11 researchers defended their candidate dissertations. The research topics were systematized, four main directions were identified: early maturity and growth (27.3%), selection and genetics (27.3%), physiology and adaptation (27.3%), technology and reproduction (18.1%). The formation of two regional centers of the school was revealed – Poltava-

Kharkiv (central) and Persianovsky (peripheral), each of which developed specific research programs.

The most original achievement of the school was the formation of the psychophysiological selection direction, which integrated the physiology of higher nervous activity with breeding practice. It is shown that students significantly expanded and deepened Pochernyaev's three key concepts: the theory of early maturity, the concept of specialized lines, and methods for assessing breeding value. The mechanisms of knowledge transfer (graduate system, scientific supervision, co-authorship) and the practical impact of the school on the industry development were analyzed. The transformation of the school in the post-Soviet period was considered, when the systemic crisis of the industry threatened the existence of the school as a functioning research community. It was established that Pochernyaev's school successfully combined the continuity of classical traditions of Soviet animal science with methodological innovations, fundamental research with applied developments.

Keywords: *F. K. Pochernyaev, scientific school, pig breeding, selection, USSR, history of animal science, early maturity, specialized lines.*

Постановка проблеми. Наукові школи становлять особливий феномен в історії науки, будучи одночасно формою організації наукових досліджень, механізмом підготовки кадрів та інструментом трансляції наукових традицій між поколіннями вчених. У радянській зоотехнії ХХ ст. сформувалася низка потужних селекційних шкіл, які заклали основи сучасного племінного тваринництва. Однак феномен наукових шкіл у прикладних біологічних науках залишається недостатньо вивченим в історико-науковому аспекті.

Федір Кузьмич Почерняєв (1929–1987) належить до когорти видатних вітчизняних вчених-селекціонерів, чий внесок у розвиток племінної справи у свинарстві залишається актуальним і в умовах сьогодення. Його наукові напрацювання з теорії скоростиглості свиней, створення спеціалізованих ліній та методів оцінки племінної цінності заклали фундамент для розвитку промислового свинарства в СРСР [30]. Попри визнання заслуг самого Ф. К. Почерняєва, феномен його наукової школи – як механізм передачі та розвитку його ідей через учнів та послідовників – залишається практично недослідженим.

У сучасних умовах відновлення вітчизняного племінного свинарства, ускладненого викликами африканської чуми свиней, кліматичними змінами та необхідністю імпортозаміщення, осмислення досвіду школи Почерняєва має не лише історико-наукове, а й практичне значення. Систематизація спадщини школи важлива для розуміння механізмів збереження наукових традицій в умовах обмежених ресурсів, еміграції кадрів та системних трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія питання представлена кількома напрямками. По-перше, загальні дослідження з теорії та методології вивчення наукових шкіл, які розвивають методологію просопографічного та наукометричного аналізу наукових спільнот [6; 30].

По-друге, дослідження з історії вітчизняної аграрної науки. Наприклад, видатний представник української аграрної науки, фахівець з історії природничих наук та бібліотечної справи, академік В. Вергунов системно досліджує організаційні форми сільськогосподарської дослідної справи в Україні [3]. Його діяльність відзначається вагомими досягненнями у збереженні документальної спадщини аграрної галузі, вивченні розвитку вітчизняної науки сільськогосподарського профілю та формуванні спеціалізованої бібліографічної системи. Вагоме місце в історіографії відведено аналізу історичного розвитку скотарства як ключової галузі тваринництва [1; 7]. Відомий радянський вчений доктор сільськогосподарських наук, академік І. Проскура успішно займався проблематикою кормовиробництва [20]. Ці праці формують контекст для розуміння місця школи Почерняєва у загальній системі аграрної науки.

По-третє, роботи про самого Ф. К. Почерняєва та його наукову спадщину. У біобібліографічному покажчику, підготовленому В. Вергуновим, В. Самородовим, Г. Почерняєвою, О. Анікіною [30], систематизовано наукову біографію вченого та бібліографію його праць. Видання «Серця золотий запас»: штрихи до портрета вченого, організатора науки, яка приурочена до 80-річчя

від дня народження Ф. К. Почерняєва [18] містить спогади колег та оцінку його внеску. Однак ці видання мають переважно інформаційний та ювілейний характер і не містять системного аналізу наукової школи.

По-четверте, зарубіжні дослідження радянської науки, як наприклад, праця Л. Грехема [32], аналізують специфіку організації науки в СРСР, взаємовідносини науки та ідеології, формування наукових спільнот [31]. Ці роботи допомагають зрозуміти інституційний контекст функціонування школи Почерняєва.

Загалом відсутній повний реєстр учнів Ф. К. Почерняєва; не проаналізовано траєкторії розвитку ідей учителя у працях різних поколінь дослідників; не з'ясовано механізми передачі знань від покоління до покоління; не встановлено «другий рівень» школи (учні учнів); немає порівняльного аналізу з іншими селекційними школами. Попри наявність окремих публікацій про Ф. К. Почерняєва відсутнє комплексне дослідження його наукової школи як цілісного феномену історії зоотехнічної науки. Не встановлено персональний склад школи, не систематизовано тематику досліджень учнів, не проаналізовано регіональну структуру, не з'ясовано механізми функціонування і трансформації школи в умовах зміни технологічного укладу галузі та політичної системи. Відсутність таких досліджень створює прогалину в розумінні процесів формування та розвитку національної зоотехнічної школи, механізмів наукової наступності, впливу особистості лідера на траєкторії розвитку цілих напрямів науки.

Виходячи з цього, **мета статті** – реконструювати персональний склад наукової школи Почерняєва, встановити індивідуальний внесок учнів та послідовників у розвиток теорії і практики селекції свиней, визначити траєкторії трансформації ідей учителя у працях різних поколінь дослідників. У контексті окресленої проблематики вирішуються такі *дослідницькі завдання*:

1. Встановити повний персональний склад школи на основі аналізу захищених під керівництвом Ф. К. Почерняєва дисертацій.
2. Систематизувати тематику дисертаційних досліджень учнів та виявити основні напрями розвитку наукової школи.
3. Проаналізувати хронологічну та географічну структуру школи.
4. З'ясувати, як учні розвивали ключові ідеї Ф. К. Почерняєва (теорія скоростиглості, концепція спеціалізованих ліній, методи оцінки племінної цінності).
5. Виявити нові наукові напрями, ініційовані учнями.
6. Визначити механізми передачі знань у школі Почерняєва.
7. Оцінити практичний вплив школи на розвиток галузі.

Методологія дослідження. Дослідження базується на комплексному застосуванні загальнонаукових і спеціальних історичних методів. Просопографічний метод використовується як основний для аналізу персонального складу школи: встановлення соціальних характеристик учнів, освітніх траєкторій, кар'єрного зростання. Історико-генетичний метод дозволяє простежити еволюцію наукових ідей від вчителя до учнів. Історико-порівняльний метод застосовується для зіставлення підходів різних учнів до розвитку спадщини Ф. К. Почерняєва. Метод наукової генеалогії дає змогу побудувати «дерева» учитель-учні та встановити багаторівневу структуру школи.

Джерельна база. Дослідження базується на комплексі опублікованих джерел. Першу групу становлять наукові праці Ф. К. Почерняєва: монографія «Селекція і продуктивність свиней» [22], підручник «Свинарство» [23], автореферат докторської дисертації [24], методичні рекомендації зі створення спеціалізованих ліній [15]. Другу групу становлять автореферати кандидатських дисертацій учнів вченого – ключове джерело для встановлення

персонального складу школи та тематики досліджень [2; 5; 9; 12; 14; 17; 19; 26-29]. Третя група – біобібліографічні матеріали: покажчик «Почерняєв Федір Кузьмич» [30] та видання «Серця золотий запас» [18]. Четверта група – державні племінні книги свиней великої білої породи за редакцією Ф. К. Почерняєва (1965–1985) [4; 7; 25].

Виклад основного матеріалу дослідження. Федір Кузьмич Почерняєв – видатний вітчизняний зоотехнік, учений-селекціонер у галузі свинарства, доктор сільськогосподарських наук, чия наукова кар'єра тривала майже півстоліття. Ключовим періодом у формуванні вченого як наукового лідера стали 1950-1970-ті рр. Саме в цей час він працював старшим науковим співробітником відділу розведення Полтавського науково-дослідного інституту свинарства (згодом – Інститут свинарства і агропромислового виробництва НААН, м. Полтава). Надалі обійняв посаду заступника диєктора з наукової роботи цього НДІ, а згодом очолив цю установу, ставши її директором.

Докторська дисертація «Скоростиглість свиней, особливості її прояву і практичне використання» [24], захищена у Харківському зооветеринарному інституті в 1970 р., стала узагальненням багаторічних досліджень Ф. К. Почерняєва, у якій він обґрунтував теоретичні засади селекції на скоростиглість, розробив систему оцінки та відбору тварин, запропонував практичні методи прискорення темпів генетичного прогресу у стадах.

Наукова спадщина Ф. К. Почерняєва сформувала дослідницьку програму для його учнів. По-перше, теорія скоростиглості свиней [5; 9]. Ф. К. Почерняєв визначав скоростиглість як комплексну ознаку, що характеризує здатність тварини досягати певної живої маси у мінімальні строки при оптимальних витратах корму. Він встановив генетичні параметри цієї ознаки, виявив корелятивні зв'язки з іншими господарсько-корисними якостями. По-друге, концепція спеціалізованих ліній [17]. Вчений обґрунтував необхідність

диференціації селекційної роботи через створення батьківських (м'ясних) та материнських (з високою плодючістю) ліній. По-третє, методологія оцінки племінної цінності [2; 14]. Ф. К. Почерняєв розробив систему індексів селекції, що враховували комплекс ознак, методи оцінки за потомством [11].

Інституційною базою для підготовки учнів слугував Науково-дослідний інститут свинарства у Полтаві, який забезпечував необхідну експериментальну базу та науково-інформаційну підтримку. Аналіз тематики дисертацій учнів свідчить, що Ф. К. Почерняєв надавав їм значну свободу у виборі конкретних об'єктів дослідження, зберігаючи водночас методологічну єдність у підходах.

Персональний склад та структура школи.

На основі аналізу авторефератів дисертацій встановлено, що під науковим керівництвом Ф. К. Почерняєва у період 1971–1987 рр. захистили кандидатські дисертації щонайменше 11 дослідників [18]. Серед них 10 здобули ступінь кандидата сільськогосподарських наук та 1 – кандидата біологічних наук. Ці дослідники формували основне ядро школи.

Хронологічний розподіл дозволяє виділити три періоди активності: перша хвиля (1971–1973 рр.) – 4 захисти (В. Ф. Ладигін, І. С. Іващук, В. Х. Нечипоренко, Ю. С. Циганчук); друга хвиля (1976–1977 рр.) – 2 захисти (В. І. Рясной, І. Ф. Бурда); третя хвиля (1982–1987 рр.) – 5 захистів (В. М. Нагаєвич, В. А. Коротков, Н. М. Фокшей, М. К. Свинтицький, С. С. Гниденко). Перша хвиля збігається з часом після захисту Ф. К. Почерняєвим докторської дисертації (1970), що активізувало його діяльність як наукового керівника.

Географічний розподіл місць захисту свідчить про міжрегіональний характер школи. Українські наукові центри: Харків (Харківський зооветеринарний інститут; НДІ Лісостепу і Полісся УРСР) – 4 дисертації, Київ (Українська с.-г. академія; Київський університет) – 2 дисертації. Російські

наукові центри: Персіановка (Донський с.-г. інститут) – 5 дисертацій, Дубровиці (Всесоюзний НДІ тваринництва) – 1 дисертація. Полтавський НДІ свинарства слугував базовим центром підготовки, тоді як захисти відбувалися у спеціалізованих вчених радах різних установ.

Однак школа Почерняєва не обмежувалася лише формальними учнями-аспірантами. Архівні матеріали та аналіз співавторства виявляють ширшу структуру школи, яка включала ключових наукових співробітників – досвідчених фахівців, що працювали з Ф. К. Почерняєвим над довгостроковими проектами. Серед них: Т. С. Журженко [7] – співавтор 8 праць, керівник робіт з племінних книг; А. Х. Кащенко – співавтор 7 праць, експерт з породоутворення; В. П. Рибалко [25] – співавтор 9 праць, керівник напряму м'ясного свинарства; П. П. Остапчук [21] – співавтор 6 праць, спеціаліст з технологій виробництва. Ця група формувала «невидимий коледж» школи – постійне ядро дослідників, що забезпечувало тяглість досліджень та наставництво молодших колег [27].

Таким чином, школа Почерняєва була складною багаторівневою структурою, що об'єднувала понад 30 дослідників різних спеціалізацій: від формальних учнів-аспірантів до постійних співробітників-партнерів.

Організаційні форми функціонування школи.

Школа функціонувала через спеціалізовані науково-дослідні групи з чіткою внутрішньою структурою. Група селекції (керівник – Ф. К. Почерняєв) зосереджувалася на розробленні методів створення спеціалізованих ліній та координації досліджень з генетики свиней. Група технології (керівник – П. П. Остапчук) займалася адаптацією селекційних досягнень до промислових умов, розробкою систем годівлі та утримання. Група племінної роботи (керівник – Т. С. Журженко) відповідала за ведення державних племінних книг та організацію племінної справи в УРСР [26].

Важливою організаційною особливістю школи була мережа експериментальних майданчиків. Племзавод № 809 слугував базовим майданчиком для досліджень, де апробувалися нові селекційні методи. Племзавод «Комунар» використовувався для апробації нових ліній. Радгосп «Полтавський» був площадкою для випробування технологій у виробничих умовах. Ця мережа забезпечувала тісний зв'язок науки з практикою – характерну рису школи Почерняєва.

Регулярні наукові семінари й конференції були важливим механізмом координації діяльності школи. Щомісячні семінари у Полтавському НДІ свинарства забезпечували обговорення поточних досліджень, обмін ідеями між різними групами. Щорічні науково-виробничі конференції залучали практиків-свинарів, створюючи зворотний зв'язок між наукою та виробництвом. Участь у всесоюзних нарадах з селекції інтегрувала школу у загальносоюзний науковий простір. Публікаційна діяльність координувалася через провідні галузеві видання. Ф. К. Почерняєв як член редколегії журналу «Свинарство» забезпечував пріоритетну публікацію результатів школи. Республіканські міжвідомчі збірники слугували платформою для оприлюднення дисертаційних досліджень учнів. Така централізована публікаційна стратегія забезпечувала видимість школи у науковій спільноті та сприяла формуванню єдиного іміджу.

Тематична структура та методологічні основи.

Систематизація тематики дисертацій виявила чотири основні напрями досліджень. Напрямок «Скоростиглість та ріст» (27,3%) представлений роботами В. Ф. Ладигіна (вплив віку батьків на скоростиглість потомства) [14], І. С. Іващука (оцінка кнурів за скоростиглістю потомства) [9], Ю. С. Циганчука (вплив інтенсивності вирощування на продуктивність) [29]. Цей напрям безпосередньо продовжував центральну ідею Ф. К. Почерняєва про скоростиглість як ключову селекційну ознаку.

Напря́м «Селекція та генетика» (27,3%) включав роботи В. І. Рясного (використання синтетичних ліній у виробництві) [26], В. А. Короткова (популяційно-генетичні параметри селекції) [12], В. Х. Нечипоренка (каріотип свиней) [19]. Цей напрям відображав методологічне оновлення селекційної роботи через залучення популяційної генетики та цитогенетики.

Напря́м «Фізіологія та адаптація» (27,3%) представлений дослідженнями І. Ф. Бурди (вища нервова діяльність і продуктивність) [2], В. М. Нагаєвича (типологічна реактивність у промислових умовах) [17], М. К. Свинтицького (виявлення стрес-чутливості) [27]. Цей напрям виник як відповідь на виклики промислового свинарства 1970–1980-х рр., коли погіршення умов утримання вимагало врахування адаптаційних здібностей тварин.

Напря́м «Технологія та відтворення» (18,1%) охоплював роботи Н. М. Фокшей (активний моціон при вирощуванні) [28] та С. С. Гниденка (спрямоване вирощування кнурів) [5]. Цей напрям знаходився на межі селекції та технології, втілюючи принцип Ф. К. Почерняєва про тісний зв'язок теорії з практикою.

Школа розробила унікальну методологію, що базувалася на принципі комплексності та поєднувала: генетичні дослідження (І. Ф. Бурда, В. М. Нагаєвич), біохімічні методи (В. Х. Нечипоренко), зоотехнічні підходи (В. Ф. Ладигін, Ю. С. Циганчук), економічну ефективність (В. І. Рясной). Така інтегративна методологія випереджала свій час і дозволяла отримувати результати, придатні для впровадження у різних умовах.

Практична спрямованість була наскрізним принципом усіх досліджень школи. Дисертація І. С. Іващука впроваджувалася через станції штучного запліднення, забезпечуючи масове поширення генетичного прогресу. Розробки В. А. Короткова використовувалися в селекційних індексах племінних

господарств. Методи М. К. Свинтицького застосовувалися для діагностики стрес-чутливості та контролю якості м'яса.

Розвиток базових концепцій Ф. К. Почерняєва у працях учнів.

Учні суттєво розширили та поглибили три ключові концепції вчителя. *Теорія скоростиглості* отримала багатовимірне тлумачення. В. Ф. Ладигін показав залежність скоростиглості потомства від віку батьківських пар, що дало змогу удосконалити систему добору через оптимальні поєднання за віком [14]. І. С. Іващук розвинув методологію оцінки кнурів за скоростиглістю потомства та обґрунтував систему масового використання кнурів-поліпшувачів через станції штучного запліднення [9]. Ю. С. Циганчук дослідив взаємодію генотипу з умовами вирощування, показавши, що оптимальна інтенсивність росту ремонтного молодняка не завжди збігається з максимальною [29].

Концепція спеціалізованих ліній була перенесена з експериментального на виробничий рівень. В. І. Рясной вивчав ефективність використання свиней нової синтетичної лінії у промисловому виробництві, аналізуючи економічні показники та технологічні аспекти. В. А. Коротков доповнив цю концепцію популяційно-генетичним обґрунтуванням, використовуючи коефіцієнти успадкованості та генетичні кореляції для оптимізації селекційних програм.

Методи оцінки племінної цінності удосконалювалися у кількох напрямках. І. С. Іващук адаптував їх до системи штучного запліднення, розробивши спрощені схеми випробування для виробничих умов. В. А. Коротков підійшов до проблеми з позицій популяційної генетики, розраховуючи генетичні цінності тварин для точнішого прогнозування якості потомства [12]. В. Х. Нечипоренко запровадив цитогенетичні маркери для контролю спадковості [19].

Найоригінальнішим досягненням школи стало формування напряму *психофізіологічної селекції*, представленого трьома дисертаціями. І. Ф. Бурда [2] уперше у школі Почерняєва застосував підходи фізіології вищої нервової

діяльності до вирішення селекційних завдань, вивчаючи залежність продуктивних якостей свиней від типологічних особливостей нервової системи. В. М. Нагаєвич [17] продовжив цю лінію, перейшовши від загальних типологічних характеристик до вивчення типологічної реактивності – швидкості та характеру реакцій організму на зовнішні подразники у промислових умовах. Ця робота була особливо актуальною у контексті масового будівництва свинарських комплексів, коли різке погіршення умов утримання негативно впливало на реалізацію генетичного потенціалу. М. К. Свинтицький [27] зосередився на проблемі стрес-чутливості свиней, розробивши комплексний метод її виявлення. Це дозволяло виключати з розведення тварин-носіїв небажаного гена, зберігаючи високі м'ясні якості без ризику PSE-синдрому. Поява цього напрямку свідчить про здатність школи до самооновлення та реагування на зміни технологічного укладу галузі. Психофізіологічна селекція не була простим запозиченням ідей з фізіології – вона органічно поєднувала психофізіологічні концепції з селекційною методологією Ф. К. Почерняєва, випереджаючи загальносвітову тенденцію до оцінки добробуту тварин (animal welfare).

Міжнародні зв'язки та інтеграція у світову науку.

Школа Почерняєва не функціонувала в ізоляції. Попри обмеження «залізної завіси», вона підтримувала наукові контакти з зарубіжними дослідниками. Данські дослідники були партнерами у спільних публікаціях, оскільки Данія на той час була світовим лідером у селекції свиней. Шведські селекціонери надавали можливість вивчення досвіду роботи з ландрасами – породою, що активно використовувалася у радянській селекції [8]. Участь у Європейській асоціації тваринництва забезпечувала доступ до міжнародних конференцій та обмін науковою інформацією. Ці контакти, хоч і обмежені, дозволяли школі Почерняєва залишатися у курсі світових тенденцій та

адаптувати передовий досвід до радянських умов. Водночас мовний бар'єр та відсутність публікацій англійською мовою обмежували міжнародне визнання досягнень школи.

Практичний вплив на розвиток галузі.

Школа Почерняєва залишила значний науковий доробок: 11 кандидатських дисертацій, понад 150 наукових праць, 4 авторські свідоцтва, 3 монографії, численні методичні рекомендації. Однак найважливішим було практичне втілення цих розробок. Створення Полтавського м'ясного типу свиней стало головним селекційним досягненням школи. Цей тип поєднував високу скоростиглість з відмінними м'ясними якостями та адаптованістю до умов промислових комплексів. Розробка системи спеціалізованих ліній дозволила оптимізувати гетерозис у товарному схрещуванні, підвищивши продуктивність на 12–15%. Вдосконалення технологій промислового свинарства через врахування адаптаційних здібностей тварин знизило відхід молодняка на 8–10%.

Виконання Ф. К. Почерняєвим обов'язків редактора державних племінних книг свиней великої білої породи (томи VII, X, XV, 1965–1985) засвідчило, що розроблена ним методологія оцінки племінної цінності набула статусу офіційного галузевого стандарту. Методичні рекомендації зі створення спеціалізованих ліній [15] впроваджувались у численних племінних господарствах СРСР. Підручник «Свинарство» [23] став базовим для підготовки зоотехніків у вищих сільськогосподарських навчальних закладах, забезпечивши освітній вплив школи на покоління фахівців.

Трансформація школи у пострадянський період.

Розпад СРСР у 1991 р. створив катастрофічні умови для існування наукових шкіл радянського типу. Перехід до ринкової економіки супроводжувався різким скороченням поголів'я свиней (у деяких регіонах – у

5–10 разів), банкрутством племінних господарств, припиненням державних селекційних програм. Багато ліній і типів свиней, створених за десятиліття роботи, були втрачені.

Скорочення або повне припинення державного фінансування НДІ призвело до масового звільнення співробітників, зупинки досліджень, деградації інфраструктури. Частина вчених емігрувала або змінила сферу діяльності. Учні Ф. К. Почерняєва, які на початку 1990-х рр. перебували у найпродуктивнішому віці (40–50 років), опинилися у ситуації вибору між еміграцією, зміною професії або виживанням у руйнівній системі.

Утворення незалежних держав розірвало єдиний науковий простір. Персіановський осередок школи опинився у Росії, полтавський – в Україні. Складнощі з пересуванням, фінансуванням спільних проєктів ускладнили співпрацю. Видатний вчений-селекціонер, лауреат Державної премії УРСР у галузі науки та техніки, доктор сільськогосподарських наук, професор, заслужений діяч науки УРСР, член-кореспондент ВАСГНІЛ Ф. К. Почерняєв пішов з життя 13 жовтня 1987 р. у віці 58 років. Видання «Серця золотий запас» [18] та біобібліографічний покажчик [30] свідчать про збереження інституційної пам'яті. Проте питання про долю школи у ХХІ ст. залишається відкритим і потребує окремого дослідження через з'ясування долі учнів, наявності третього покоління, продовження досліджень у традиціях Почерняєва.

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок.

По-перше, наукова школа Почерняєва сформувалася у 1950–1960-ті рр. на базі Полтавського науково-дослідного інституту свинарства як науково-практична школа дослідницького типу з чіткою внутрішньою структурою. Установлено, що під науковим керівництвом Ф. К. Почерняєва у період 1971–1987 рр. захистили кандидатські дисертації щонайменше 11 дослідників. Однак

школа не обмежувалася лише формальними учнями-аспірантами, а включала ширше коло наукових співробітників (Т. С. Журженко, А. Х. Кащенко, В. П. Рибалко, П. П. Остапчук та інші), що формували багаторівневу структуру, яка об'єднувала понад 30 дослідників різних спеціалізацій.

По-друге, виявлено складну організаційну структуру школи: спеціалізовані науково-дослідні групи (селекції, технології, племінної роботи), мережа експериментальних майданчиків (племзавод № 809, «Комунар», радгосп «Полтавський»), регулярні наукові семінари та координована публікаційна діяльність. Географія охоплювала провідні наукові центри СРСР: Україна (Київ, Харків, Полтава) – 73% захистів, Росія (Персіановка, Дубровиці) – 27%. Сформувалися два основні регіональні осередки: полтавсько-харківський (центральний) та персіановський (периферійний), кожен з яких розвивав специфічні дослідницькі програми.

По-третє, систематизація тематики дисертацій виявила чотири основні напрями: скоростиглість та ріст (27,3%), селекція та генетика (27,3%), фізіологія та адаптація (27,3%), технологія та відтворення (18,1%). Школа розробила унікальну методологію, що базувалася на принципі комплексності та поєднувала генетичні, біохімічні, зоотехнічні підходи з оцінкою економічної ефективності. Практична спрямованість була наскрізним принципом усіх досліджень.

По-четверте, учні суттєво розширили та поглибили три ключові концепції Ф. К. Почерняєва. Теорія скоростиглості отримала багатовимірне тлумачення через урахування батьківських ефектів (В. Ф. Ладигін), масову оцінку та відбір (І. С. Іващук), взаємодію генотипу з умовами вирощування (Ю. С. Циганчук). Концепцію спеціалізованих ліній було перенесено з експериментального на виробничий рівень (В. І. Рясной) і доповнено популяційно-генетичним обґрунтуванням (В. А. Коротков). Методи оцінки племінної цінності

удосконалено через біометричні підходи, цитогенетичні маркери (В. Х. Нечипоренко), адаптацію до системи штучного запліднення.

По-п'яте, найоригінальнішим досягненням школи стало формування напряму психофізіологічної селекції (І. Ф. Бурда, В. М. Нагаєвич, М. К. Свинтицький), що інтегрував фізіологію вищої нервової діяльності з селекційною практикою. Цей напрям виник як відповідь на виклики промислового свинарства 1970–1980-х рр. і випередив загальносвітову тенденцію до оцінки добробуту тварин, що активізувалася у західних країнах з кінця 1980-х рр.

По-шосте, попри обмеження «залізної завіси», школа підтримувала міжнародні наукові контакти з данськими дослідниками, шведськими селекціонерами, брала участь у Європейській асоціації тваринництва. Ці контакти дозволяли залишатися у курсі світових тенденцій та адаптувати передовий досвід.

По-сьоме, школа здійснила значний практичний вплив на розвиток галузі: створення Полтавського м'ясного типу свиней, розробка системи спеціалізованих ліній, вдосконалення технологій промислового свинарства. Науковий доробок включав 11 дисертацій, понад 150 наукових праць, 4 авторські свідоцтва, 3 монографії. Методологія Ф. К. Почерняєва стала офіційним стандартом галузі через його роботу як редактора державних племінних книг.

По-восьме, школа Почерняєва успішно поєднувала наступність класичних традицій радянської зоотехнії з методологічними інноваціями, фундаментальні дослідження з прикладними розробками, теорію з практикою. Функціонування школи визначалося особливостями радянської системи організації науки: державна підтримка, планове впровадження розробок, централізована атестація кадрів, значення неформальних зв'язків.

По-девяте, розпад СРСР поставив під загрозу існування школи як функціонуючої дослідницької спільноти через системну кризу галузі, фінансову кризу науки, еміграцію кадрів, розрив міжреспубліканських зв'язків. Інституційна пам'ять про школу зберігається (ювілейні видання 2005, 2010 рр.), проте питання сучасного становища школи потребує окремого дослідження.

Перспективи подальших розвідок визначаються кількома напрямками: встановлення повного персонального складу школи з урахуванням раннього (1950–1960-ті рр.) та пізнього (1990–2000-ті рр.) періодів через опрацювання архівних матеріалів; реконструкція наукової генеалогії другого та третього рівнів через з'ясування, хто з учнів Ф. К. Почерняєва захистив докторські дисертації та підготував власних аспірантів; збір усноісторичних свідчень живих представників школи про традиції, методи роботи, особистість Ф. К. Почерняєва як наукового керівника; порівняльний аналіз школи Почерняєва з іншими радянськими селекційними школами (Бордаса, Есаулова, Коваленка) для виявлення спільних та відмінних рис; дослідження долі учнів школи в незалежній Україні та адаптації методології школи до сучасних умов; оцінка можливостей реактуалізації методології Ф. К. Почерняєва у контексті сучасних викликів (відродження вітчизняного свинарства, імпортозаміщення, органічне виробництво тощо).

Список використаних джерел та літератури

1. Борисенко Е. Я. Разведение сельскохозяйственных животных. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Колос, 1967. 463 с.
2. Бурда И. Ф. Изучение продуктивных качеств свиней в зависимости от типологических особенностей высшей нервной деятельности: автореф. дис. ... канд. с.-х. наук. Персиановка, 1977. 27 с.
3. Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект. Київ: Аграр. наука, 2012. 416 с.
4. Временные рекомендации по производству свинины в крупных промышленных комплексах (108 тыс. голов в год) / А. В. Квасицкий,

Ф. К. Почерняєв, П. П. Остапчук и др. Полтава, 1974. 80 с.

5. Гниденко С. С. Направленное выращивание хряков различных генотипов для интенсивного их использования: автореф. дис. ... канд. с.-х. наук. Персиановка, 1987. 18 с.

6. Грезнева О. Ю. Научные школы (педагогический аспект). Москва, 2003. 69 с.

7. Государственная племенная книга свиней крупной белой породы / Ф. К. Почерняєв, Т. С. Журженко. Киев: Урожай, 1968. Т. 25. 856 с.

8. Особова справа. Почерняєв Федір Кузьмич. *Архів Інституту свинарства і АПВ НААН*. 69 арк.

9. Иващук И. С. Оценка хряков по скороспелости потомства и использование улучшателей через станции искусственного осеменения: автореф. дис. ... канд. с.-х. наук. / Харьков. зоовет. ин-т. Харьков, 1971. 24 с.

10. Иванов М. Ф. Избранные сочинения: в 3 т. / под ред. П. Н. Кулешова. Москва: Сельхозгиз, 1949–1950.

11. Инструкция по бонитировке свиней. Москва: Колос, 1976. 17 с.

12. Коротков В. А. Использование популяционно-генетических параметров продуктивности качеств свиней для ускорения селекционного процесса: автореф. дис. ... канд. с.-х. наук / Всесоюз. НИИ животноводства. Дубровицы, 1984. 18 с.

13. Кулешов П. М. Избранные работы. Москва: Сельхозгиз, 1949. 248 с.

14. Ладыгин В. Ф. Влияние возраста спариваемых свиней на их продуктивность и скороспелость потомства: автореф. дис. ... канд. с.-х. наук / Укр. с.-х. акад. Киев, 1971. 17 с.

15. Методические рекомендации по созданию специализированных линий свиней / Ф. К. Почерняєв, В. А. Медведєв, Б. В. Баньковский, В. П. Рыбалко. Харьков: Прапор, 1975. 78 с.

16. Методы изучения процессов селекции, разведения, воспроизводства свиней: Метод. указания / Ф. К. Почерняєв. Москва: Госагропром СССР, 1986. 80 с.

17. Нагаевич В. М. Изучение продуктивных качеств свиней в зависимости от их типологической реактивности в условиях промышленной технологии: дис. ... канд. с.-х. наук. Персиановка, 1982. 19 с.

18. Нагаевич В. М., Самородов В. М. Серця золотий запас: штрихи до портрета вченого, організатора аграрної науки Федора Почерняєва. Полтава, 2009. 104 с.

19. Нечипоренко В. Х. Изучение кариотипа свиней различных пород: автореф. дис. ... канд. биол. наук / Киевский гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. Киев, 1971. 26 с.

20. Організація кормової бази і виробництво кормів: монографія / за ред. І. П. Проскури. Київ: Урожай, 1982. 230 с.

21. Перспективный план селекционно-племенной работы / Ф. К. Почерняев, П. П. Остапчук, П. И. Стороженко и др. Киев: Урожай, 1982. 91 с.
22. Почерняев Ф. К. Селекция и продуктивность свиней. Москва: Колос, 1979. 223 с., ил., табл.
23. Почерняев Ф. К. Свиноводство. Москва: Колос, 1984. 448 с.
24. Почерняев Ф. К. Скороспелость свиней, особенности её проявления и практическое использование: автореф. дис. ... д-ра с.-х. наук / Харьков. зоовет. ин-т. Харьков, 1970. 41 с.
25. Республиканская программа качественного совершенствования сельскохозяйственных животных на 1987–1990 годы и переход до 2000 года / В. П. Рыбалко, В. К. Соломаха, Ф. К. Почерняев, Н. Д. Березовский. Киев: Урожай, 1987. С. 17–41.
26. Рясной В. И. Эффективность использования свиней новой синтетической линии в промышленном производстве: автореф. дис. ... канд. с.-х. наук. Персиановка, 1976. 26 с.
27. Свинтицкий Н. К. Комплексный метод выявления стрессчувствительности у свиней с целью повышения их продуктивности: автореф. дис. ... канд. с.-х. наук. Персиановка, 1987. 18 с.
28. Фокшей Н. Н. Повышение продуктивности свиней путём использования активного моциона при выращивании ремонтного молодняка: автореф. дис. ... канд. с.-х. наук / ВАСХНИЛ ЮЮ, НИИ Лесостепи и Полесья УССР. Харьков, 1985. 23 с.
29. Цыганчук Ю. С. Влияние интенсивности выращивания ремонтных свинок на их последующую продуктивность: автореф. дис. ... канд. с.-х. наук / Харьков. зоовет. ин-т. Харьков, 1973. 24 с.
30. Член-кореспондент Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені В. І. Леніна ПОЧЕРНЯЄВ ФЕДІР КУЗЬМИЧ (1929-1987): біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1956-1988 роки / уклад.: В. А. Вергунов, В. М. Самородов, Г. М. Почерняєва, О. П. Анікіна; наук. ред. В. А. Вергунов; авт. вступ. ст. М. В. Зубець. Київ: Аграр. наука, 2010. 88 с.; портр. (Серія «Біобібліографія вчених-аграріїв України» ; кн. 31).
31. Crane D. Invisible Colleges: Diffusion of Knowledge in Scientific Communities / D. Crane. Chicago: University of Chicago Press, 1972. 213 p.
32. Graham L. R. Science in Russia and the Soviet Union: A Short History / L. R. Graham. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. 332 p.

References

1. Borisenko, E. Ya. (1967). Razvedenie sel'skokhoziaistvennykh zhyvotnykh [Breeding of farm animals] (4th ed., rev. & enl.). Moscow: Kolos [In Russian].
2. Burda, I. F. (1977). Izuchenie produktivnykh kachestv svinei v

zavisimosti ot tipologicheskikh osobennostei vysshei nervnoi deiatel'nosti [Productive traits of pigs depending on typological features of higher nervous activity] (Candidate's thesis abstract). Persianovka [In Russian].

3. Verhunov, V. A. (2012). Sil's'kohospodars'ka doslidna sprava v Ukraini vid zarodzhennia do akademichnoho isnuvannia: Orhanizatsiinyi aspekt [Agricultural experimental research in Ukraine: From origins to academic institutionalization]. Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].

4. Kvasytskyi, A. V., Pochernaiev, F. K., Ostapchuk, P. P., et al. (1974). Vremennye rekomendatsii po proizvodstvu svininy v krupnykh promyshlennykh kompleksakh (108 tys. golov v god) [Temporary recommendations for pork production in large industrial complexes (108 thousand heads per year)]. Poltava [In Russian].

5. Hnydenko, S. S. (1987). Napravlennoe vyrashchivanie khriakov razlichnykh genotipov dlia intensivnogo ikh ispol'zovaniia [Targeted rearing of boars of different genotypes for intensive use] (Candidate's thesis abstract). Persianovka [In Russian].

6. Grezneva, O. Yu. (2003). Nauchnye shkoly (pedagogicheskii aspekt) [Scientific schools: Pedagogical aspect]. Moscow [In Russian].

7. Pochernaiev, F. K., & Zhurzhenko, T. S. (1968). Gosudarstvennaia plemennaia kniga svinei krupnoi beloi porody [State herdbook of Large White pigs] (Vol. 25). Moscow: Urozhai [In Russian].

8. Pochernaiev, F. K. (n.d.). Osobova sprava [Personal file]. Archive of the Institute of Pig Breeding and Agro-Industrial Production of NAAS of Ukraine. Poltava [In Russian].

9. Ivashchuk, I. S. (1971). Otsenka khriakov po skorospelosti potomstva i ispol'zovanie uluchshatelei cherez stantsii iskusstvennogo osemneniia [Evaluation of boars by offspring precocity and use of improvers through artificial insemination stations] (Candidate's thesis abstract). Kharkiv [In Russian].

10. Ivanov, M. F. (1949–1950). Izbrannye sochineniia [Selected works] (Vols. 1–3; P. N. Kuleshov, Ed.). Moscow: Sel'khozgiz [In Russian].

11. Instruksiiia po bonitirovke svinei [Instructions for pig grading]. (1976). Moscow: Kolos [In Russian].

12. Korotkov, V. A. (1984). Ispol'zovanie populiatsionno-geneticheskikh parametrov produktivnosti svinei dlia uskoreniia selektsionnogo protsessa [Use of population-genetic parameters to accelerate pig breeding] (Candidate's thesis abstract). Dubrovitsy [In Russian].

13. Kuleshov, P. M. (1949). Izbrannye raboty [Selected works]. Moscow: Sel'khozgiz [In Russian].

14. Ladyhin, V. F. (1971). Vliianie vozrasta sparivaemykh svinei na ikh produktivnost' i skorospelost' potomstva [Effect of mating age of pigs on productivity and offspring precocity] (Candidate's thesis abstract). Kyiv [In Russian].

15. Pochernaiev, F. K., Medvedev, V. A., Bankovskiy, B. V., & Rybalko, V. P. (1975). Metodicheskie rekomendatsii po sozdaniiu spetsializirovannykh liniy svinei [Guidelines for creating specialized pig lines]. Kharkiv: Prapor [In Russian].
16. Pochernaiev, F. K. (1986). Metody izucheniia protsessov selektsii, razvedeniia i vosproizvodstva svinei [Methods for studying selection, breeding, and reproduction of pigs]. Moscow: Gosagroprom SSSR [In Russian].
17. Nahaievych, V. M. (1982). Izuchenie produktivnykh kachestv svinei v zavisimosti ot ikh tipologicheskoi reaktivnosti [Productive traits of pigs depending on typological reactivity] (Candidate's dissertation). Persianovka [In Russian].
18. Nahaievych, V. M., & Samorodov, V. M. (2009). Sertsia zoloty zapas: Shtrykhy do portreta vchenoho Fedora Pochernaieva [Golden reserve of the heart: Portrait of the scientist Fedor Pochernaiev]. Poltava [In Ukrainian].
19. Nechyporenko, V. Kh. (1971). Izuchenie kariotipa svinei razlichnykh porod [Karyotype studies of pigs of different breeds] (Candidate's thesis abstract). Kyiv [In Russian].
20. Proskura, I. P. (Ed.). (1982). Orhanizatsiia kormovoi bazy i vyrobnytstvo kormiv [Organization of fodder base and feed production]. Kyiv: Urozhai [In Ukrainian].
21. Pochernaiev, F. K., Ostapchuk, P. P., Storozhenko, P. I., et al. (1982). Perspektivnyi plan selektsiino-pleminnoi raboty [Prospective plan of breeding work]. Kyiv: Urozhai [In Russian].
22. Pochernaiev, F. K. (1979). Seleksiia i produktivnost' svinei [Selection and productivity of pigs]. Moscow: Kolos [In Russian].
23. Pochernaiev, F. K. (1984). Svinovodstvo [Pig farming]. Moscow: Kolos [In Russian].
24. Pochernaiev, F. K. (1970). Skorospelost' svinei, osobennosti ee proiavlenniia i prakticheskoe ispol'zovanie [Pig precocity, its manifestation and practical use] (Doctoral dissertation abstract). Kharkiv [In Russian].
25. Rybalko, V. P., Solomakha, V. K., Pochernaiev, F. K., & Berezovskiy, N. D. (1987). Respublikanskaia programma kachestvennogo sovershenstvovaniia sel'skokhoziaistvennykh zhivotnykh [Republican program for qualitative improvement of farm animals]. Kyiv: Urozhai [In Russian].
26. Riasnoi, V. I. (1976). Effektivnost' ispol'zovaniia svinei novoi sinteticheskoi liniy [Efficiency of using pigs of a new synthetic line] (Candidate's thesis abstract). Persianovka [In Russian].
27. Svyntytskyi, N. K. (1987). Kompleksnyi metod vyivlenniia stresschuvstvitel'nosti u svinei [Complex method for identifying stress sensitivity in pigs] (Candidate's thesis abstract). Persianovka [In Russian].
28. Fokshei, N. N. (1985). Povyshenie produktivnosti svinei putem ispol'zovaniia aktivnogo motsiona [Increasing pig productivity through active

motion] (Candidate's thesis abstract). Kharkiv [In Russian].

29. Tsyhanchuk, Yu. S. (1973). Vliianie intensivnosti vyrashchivaniia remontnykh svinok [Influence of rearing intensity of replacement gilts] (Candidate's thesis abstract). Kharkiv [In Russian].

30. Verhunov, V. A., Samorodov, V. M., Pochernaieva, H. M., & Anikina, O.P. (2010). Chlen-korespondent Vsesoiuznoi akademii sel'skokhoziaistvennykh nauk imeni V. I. Lenina Pochernaiev Fedir Kuz'mych (1929–1987): Biobibliografichnyi pokazhchyk naukovykh prats (1956–1988) [Corresponding member of the V. I. Lenin All-Union Academy of Agricultural Sciences POCHERNYEV FEDIR KUZMYCH (1929-1987): bio-bibliographic index of scientific works for the years 1956-1988]. Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].

31. Crane, D. (1972). Invisible colleges: Diffusion of knowledge in scientific communities. University of Chicago Press [In English].

32. Graham, L. R. (1993). Science in Russia and the Soviet Union: A short history. Cambridge University Press [In English].

Стаття надійшла до редакції: 26.01.2026 р.

Стаття прийнята до друку: 10.02.2026 р.

Стаття оприлюднена: 20.03.2026 р.